

УД 726 (477.84), ББК 85.113

к. арх., доцент Дячок О.М.,

Заслужений архітектор України, доцент Нетриб'як М.М.,

Дацюк Н.М.,

кафедра образотворчого мистецтва, дизайну

та методики їх викладання

Тернопільського національного педагогічного

університету імені Володимира Гнатюка

ІСТОРІЯ РОЗВИТКУ АРХІТЕКТУРИ ЦЕРКВИ ПРЕСВЯТОЇ ТРІЙЦІ ТА ПОКРОВИ ПРЕСВЯТОЇ БОГОРОДИЦІ У СЕЛІ ЗАРВАНИЦЯ

Анотація. У статті досліджується історія розвитку архітектури старовинної церкви XVIII століття у селі Зарваниця Тербовлянського району Тернопільської області, визначено роль святині в історії та культурі України.

Проаналізовано історичні передумови будівництва та соціально – політичні чинники, що впливали на архітектуру храму. Проведений аналіз планування комплексу, натурні обстеження та здійснені обміри церкви для подальшого дослідження, інвентаризації, паспортизації пам'ятки містобудування та архітектури і занесення їх до Державного реєстру національного культурного надбання України. Введено у науковий обіг дані про будівлю.

Ключові слова: Марійський комплекс, Зарваниця, об'ємно – просторова композиція, пам'ятка архітектури, соціально - політичні процеси, бароко, Українська Греко-Католицька Церква.

Вступ. Зміни, які відбулися в Україні із здобуттям державної незалежності, відмова від тоталітарної ідеї політичного устрою та якісно нова ситуація в духовному житті народу сприяли підвищенню інтересу широкого кола науковців і громадськості до духовної спадщини народу та до сакральної архітектури.

Однією із найбільших святинь Української Греко-Католицької Церкви, яка відома усім християнам світу є Марійський духовний центр у селі Зарваниця на Тернопільщині. Він внесений до списку п'ятнадцяти найважливіших святинь католицького світу, пов'язаних з явленнями Діви Марії. Відпустового значення Марійський центр набув у 1867 році та поряд з іншими святими місцями, є невід'ємною складовою духовно - мистецького життя краю. Розвиток Санктуаріуму¹ розпочався із будівництва церкви Пресвятої Трійці, у якій знаходилась чудотворна ікона Божої Матері Зарваницької та чудотворний образ Розп'ятого Ісуса Христа. Проте, храм XVIII століття до сьогодні майже не

¹ Санктуаріум (санктуарій)- в перекладі з латинської означає «святие місце», це храм або інше місце, до якого здійснюють паломництво чисельні вірні.

досліджений, в архівах про нього є тільки поодинокі публіцистичні відомості, не збереглися креслення будівлі. Усе вищезгадане становить **актуальність** даного дослідження.

Метою статті є висвітлення процесу формування та розвитку архітектури церкви Пресвятої Трійці в селі Зарваниця Тербовлянського району Тернопільської області та введення у науковий обіг даних про храм.

Постановка проблеми та зв'язок з важливими науковими чи практичними завданнями. Закон України «Про охорону культурної спадщини» (2000 р.) визначив коло питань по охороні, використанню та реставрації нерухомих унікальних об'єктів, що мають виняткове історичне значення для формування національної свідомості українського народу. Робота по виявленню, дослідженню, інвентаризації та паспортизації пам'яток містобудування та архітектури для занесення їх до Державного реєстру національного культурного надбання продовжується і сьогодні. З огляду на вищесказане, дослідження церкви Пресвятої Трійці XVIII століття, із будівництвом якої розпочався процес розвитку Марійського духовного центру, є надзвичайно важливим.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Багатогранним питанням розвитку Зарваницького санктуаріуму присвятив свою богословську книгу о. Квич П.-Д. [9]. Ілюстровані нариси про святиню та її значення в історії української культури та в національному відродженні України досліджувались істориками, краєзнавцями, архітекторами Геретою І., Пустинніковою І., Новосядлим Б., Погорецьким В., Андрушків Б., Дацюк Н.М., Дячок О., Дячком В. та ін. [1 – 8, 10 – 12].

Проте, процес формування та розвитку архітектури церкви Пресвятої Трійці та Покрови Пресвятої Богородиці у селі Зарваниця не знайшов повного висвітлення у мистецтвознавчій науці.

Задачі дослідження: дослідити процес формування архітектури церкви Пресвятої Трійці та Покрови Пресвятої Богородиці у селі Зарваниця; провести аналіз суспільно – політичних чинників, які впливали на цей процес; на основі натурних обстежень та обмірних креслень показати об'ємно – просторову структуру храму; ввести в науковий обіг дані про унікальну пам'ятку архітектури.

Виклад основного матеріалу. Кам'яний парафіяльний храм Пресвятої трійці збудований впродовж 1747 – 1753² років у стилі бароко [9, с.35]. Кошти на його будівництво були виділені власником села Міхалом Пйотром

² О. Квич П.- Д. вказує у науковому дослідженні цю дату, але зазначає, що Антимінс ("те, що замість престолу"), який знаходився у великому вівтарі, вказує про часткове функціонування храму вже у 1750 році. У таблиці над входними дверима храму, виконаній після 1859 року, вказана дата завершення будівництва у 1754 році. П.Мйончинський стверджував, що церква була посвячена у 1753 році. У візитації церкви 1759 року говориться про її посвячення попереднього року. Таким чином різні дослідники вказують різні дати закінчення будівництва храму.

Мйончинським. За його ж гроші був виконаний у бароковому стилі інтер'єр храму, повне закінчення робіт по його оформленню реєструє візитація 1759 року. Дах будівлі був покритий гонтою, купол перекритий білою бляхою. Підлогу в церкві вистелили плитами із теребовлянського каменю та цеглою. Навколо храму розташовувалось кладовище, оточене квадратним у плані муром. На цвинтарі була збудована дубова дзвіниця із п'ятьма дзвонами, ще один знаходився у куполі храму [9, с. 35 – 38].

Церква мала оборонний характер, про що свідчить надзвичайна товщина стін (більше ніж 1.800 м), будівля – однонавна хрещата в плані із заокругленою абсидою та двома навами – каплицями. Склепіння аркове із врізаними у нього вікнами. В абсиді церкви знаходився позолочений центральний вівтар зі стовпами, статуями святих апостолів Петра і Павла, над якими розміщувались чотири ангели. У вівтарі був намальований на полотні образ Ісуса Христа, над ним – Бога Отця.

Біля входу до церкви розміщена аркада на квадратних у плані стовпах. Зверху – хори. Під аркадою біля самого входу з лівої сторони за дерев'яними ґратами знаходився вівтар з іконою Пресвятої Богородиці, навпроти з правої сторони – вівтар святих апостолів Петра і Павла. Стіни обох вівтарів були оббиті вовняними та шовковими тканинами [9].

У бокових прибудованих каплицях розміщувались невеликі вівтарі, у південній каплиці – чудотворний образ Розп'ятого Ісуса Христа з терновою короною та діамантами. Тут же знаходились шість великих срібних дзеркал гданської роботи, срібні вотиз. У північній каплиці була розміщена знаменита чудотворна ікона Богородиці, оздоблена коралами та перлами. Стіни прикрашали образи та ікони, намальовані на полотні та на дошках.

Справжньою бароковою окрасою храму стала дерев'яна проповідальниця, датована 1759 роком, подарована канівським старостою Миколаєм Потоцьким. Скульптури Ісуса Христа на земній кулі та чотирьох євангелістів створили учні Пінзеля. На балдахіні проповідальниці, розміщений герб Золота Пилява.

У 1784⁴ році живописець Андрій Солецький розмалював стіни та склепіння храму сценами із життя Ісуса Христа, над головним вівтарем – картиною тріумфу християнства над поганством. У 1859 році Антоній Качмарський поновив розпис.

У 1862 на цвинтарі спорудили каплицю з літургійним вівтарем, у 1864 році храм був обведений кам'яною огорожею, з південної сторони розташували дві відкриті каплички. Недалеко від церкви знаходилась дзвіниця. У такому вигляді архітектурний ансамбль Святотроїцької церкви існував до 30-х років ХХ

3 **Воти** – це дари чудотворній іконі, виготовлені із золота, срібла, міді та інших цінних металів в подяку за зцілення від хвороб, здійснення молитовних бажань тощо.

4 Деякі дослідники вказують на дату - 1787 рік.

століття, хоча ще у жовтні 1917 року о. Онуфрій розробив проект реконструкції і перетворення Зарваницького Санктуаріуму в сучасний загальногалицький відпустовий центр. Проте, післявоєнна розруха не дала здійснити заплановане [9, с. 282-284].

У 1930 році митрополит Андрей Шептицький направив до Зарваниці Кир Микиту Будку єпископа Патарського, Владику для українців Канади у 1912 – 1927 роках для зростання ролі та впливу Санктуаріуму серед інших духовних центрів. Він розпочав відновлювальні роботи, впорядкував і розширив подвір'я біля церкви, виклав його плитами, обгородив муром, облаштував майданчик «під 300 возів», облаштували 8 дерев'яних сповідальниць.

Для збільшення кількості богомольців, що під час прощ не вміщались у соборі, Кир Микита на північ від храму розпочав будівництво головного відпустового престолу – каплиці у стилі модерн. Вдало використавши рельєф, престол утворив ніби сцену природного амфітеатру, він ні своєю висотою, ні виглядом не дисгармоніював із невеликою церквою Пресвятої Трійці. Ще однією важливою роботою Кир Никити став оригінальний за сюжетом фресковий розпис фасаду храму, написаний художником Володимиром Іванюком у 1936 році. У центрі фронтона була зображена постать Богородиці з малим Ісусом на руках (вона повторювала іконографію чудотворної ікони Зарваницької Матері Божої), ліворуч - малюнок церкви Пресвятої Трійці, праворуч – надджерельної каплиці. До святинь ішли люди в одязі, типовому для різних регіонів Галичини. Над Богородицею з-за хмар виглядала голівка ангела, обіруч неї – дві фігури ангелів на колінах.

Після львівського псевдособору 8 – 10 березня 1946 року була ліквідована Українська греко – католицька церква (УГКЦ) та насильно приєднана до Російської Православної Церкви (РПЦ). Розпочався важкий період діяльності УГКЦ, духівники відправляли служби підпільно, піддаючи великому ризику себе та близьких. Мешканці Зарваниці не визнали юрисдикції РПЦ, а храм комуністичним режимом був закритий. У церкві знищили вівтарі, зняли хрест, розмістили у ній колгоспне зерносховище. Літургійні речі, ікони та вцілілі частини вівтарів люди потайки винесли з дозволу комірника. У відпустовій капличці багато років зберігали колгоспні ядохімікати, через що стіни її згодом струхлявіли. Атеїстична влада виставляла міліцейські пости, щоб перешкодити прочанам іти до чудотворного місця. Віруючі все ж потайки збирались на богослужіння у хатах, біля святого джерела, у лісі. У 1959 році в СРСР розпочалася кампанія по знищенню «святих місць», місць особливого релігійного культу. У Зарваниці у ніч з 13 на 14 липня 1960 року військові підірвали приджерельну капличку, а саме місце засипали сміттям і обгородили колючим дротом. Проте, такий акт вандалізму ще збільшив кількість паломників.

17 липня над руїнами каплиці зібралося біля 7 тисяч греко – католиків. Щоб набрати цілющої води, люди проповзали під колючим дротом, у маленьких пляшечках переправляли її таємно землякам, ув'язненим у сибірських таборах [4].

Боротьба комуністичного режиму з підпільною УГКЦ тривала до 1989 року, храм повернули законним власникам і 27 грудня греко – католицька громада на чолі з священнослужителями відправили Святу Літургію, розпочавши новий етап розвитку Зарваницького Санктуаріуму.

Повернувшись до Зарваниці, УГКЦ розпочала роботу по відновленню парафіяльного храму та каплички біля чудодійного джерела. У Святотроїцькому храмі після господарювання радянської влади зовсім не збереглися інтер'єри, не підлягали реставрації фрески, виконані у 1784 та 1859 роках. З цієї ж причини були забілені розписи на фронтоні.

Сучасний розпис храму був зроблений на початку 90 - х років львівським художником Миколою Кухарським. На місці центрального вітваря у 1900 році встановили чотирирусний іконостас з іконами, які були написані Ярославом Круком, та два бокові вітварі. У лівому зберігається чудотворна Ікона Зарваницької Матері Божої з подячними вотами. У 2006 році її було вмонтовано в дубовий різьблений кіот. У правому вітварі розміщений престол копії чудотворного образу «Розп'ятого Спасителя» з втраченого нині оригіналу. Автором двох іконостасів був Скіра Степан з групою різьбярів із міста Жовква.

Під час візиту в Україну Папа Римський Іван Павло II у 2001 році молився біля чудотворної ікони, яка була привезена із Зарваниці до греко-католицької церкви на Аскольдовій могилі у Києві та подарував іконі золоту вервицю з перлами [10]. У цьому ж році у південній частині давнього муру збудували дві шестигранні у плані каплички на честь Богородиці та Ісуса Христа. Вони мають наметоподібні дахи. У 1993 – 1995 роках за проектом тернопільського архітектора С.Дзюбинського на місці напівзруйнованої відпустової каплички, збудованої Микитою Будкою, звели нову з трьома банями, стилістично близькими до давньоукраїнських бань (рис.1). У плані вона восьмигранна, відкрита із фронтальної сторони, розміри каплички – 10,5 м 11,2 м × 19 м. Новобудови гармоніюють з парафіяльним храмом і утворюють ансамбль, як вічне єднання минулого з сучасним.

Проводячи натурні обстеження старовинної церкви, яка сьогодні називається церквою Пресвятої Трійці та Покрови Пресвятої Богородиці та аналізуючи довоєнні фотографії храму бачимо, що фасад дещо змінився. Фігурний бароковий фронтон втратив фресковий розпис, ніші, у яких, імовірно, стояли статуї, замінені на вітражі, зникло рокайлеве оздоблення над дверима другого поверху. Незмінно простий двосхилий дах увінчує висока відкрита

маківка. Стіни, членовані пілястрами, завершуються карнизом. Вікна мають скромне обрамлення (рис.2). Подвір'я церкви впорядковане, під час прощ тут уміщається до 10 тисяч вірян.

Після реконструкції парафіяльного храму розпочалося широкомасштабне будівництво та відновлення Санктуаріуму. Зарваницький духовний центр створено на пожертвування вірян України та діаспори, допомогу надали державні органи, громадськість області.

У 1991 році відбудували капличку біля джерела з цілющою водою, спорудили Хресну дорогу, реколекційний⁵ будинок, у 2001 році відбудовано Святотроїцький монастир, у 2002 році - дерев'яну церкву Різдва Пресвятої Богородиці. Вхід у духовний центр, створений на західній околиці села пролягає через надбрамну церкву Благовіщення.

У 2000 році за проектом тернопільського архітектора Михайла Нетриб'яка зведено величний собор Зарваницької Матері Божої, який освятив і провів у ньому першу архієрейську літургію Глава УГКЦ кардинал Любомир Гузар [5 - 7]. Навпроти собору, в центрі майдану, споруджено архітектурну композицію ікони Матері Божої Зарваницької (скульптори Олександр Маляр, Дмитро Пилип'як, архітектор Данило Чепіль), неподалік знаходиться чотирирична дзвіниця. Між собором і дзвіницею змуровані бювети з водою, що тече із цілющого джерела. У південній частині села у вигляді амфітеатру побудовано Співоче поле для мистецько - духовних заходів, що вміщує до 50 тисяч глядачів.

Сьогодні – Зарваницький Санктуаріум – один із найвеличніших Марійських Центрів в Україні, проте, становлення і розбудова комплексу триває, народжуються все нові проекти і плани.

Як зазначалося раніше, креслення будівлі церкви Пресвятої Трійці не збереглися. Тому група архітекторів та мистецтвознавців факультету мистецтв Тернопільського національного педагогічного університету ім. Володимира Гнатюка провела натурні обстеження, зробила обмірні креслення та опис фрескового розпису старовинної будівлі. У науковий обіг вперше вводяться дані про пам'ятку архітектури (рис.3). Матеріали дослідження також будуть передані у відділ культури, охорони культурної спадщини управління культури Тернопільської обласної державної адміністрації для паспортизації пам'ятки архітектури і занесення її до Державного реєстру національного культурного надбання.

⁵ **Реколекції** (лат. recolligere — на ново збирати) — в католицизмі це кількаденний період посвячений духовній віднові через молитву, конференції і сповідь.

Рис.1. Каплиця. Архітектор Дзюбінський С.М.

Рис.2. Сучасний стан церкви Пресвятої Трійці та Покрови Пресвятої Богородиці

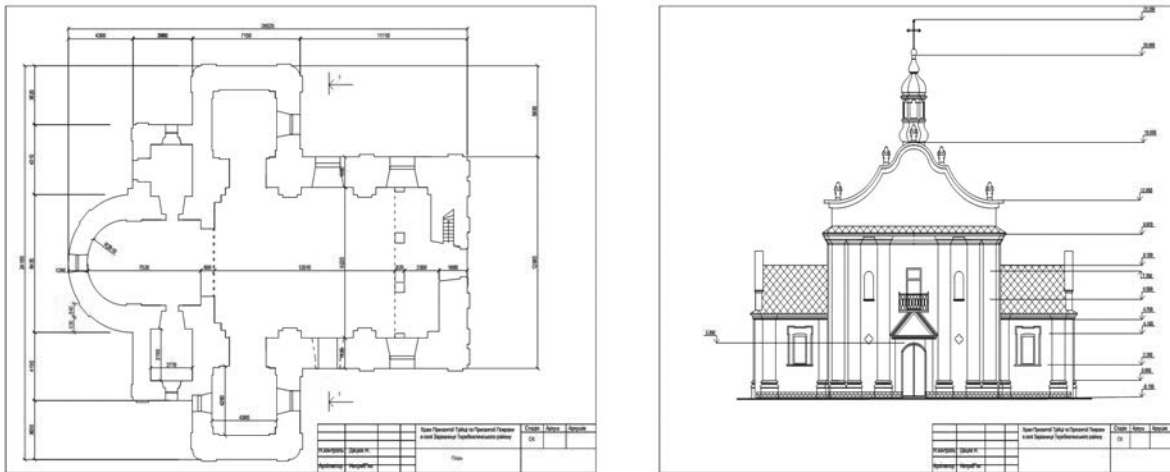

Рис.3. Обмірні креслення церкви Пресвятої Трійці та Покрови Пресвятої Богородиці

Висновок.

Аналіз історії будівництва та розвитку духовного центру у селі Зарваниця Тербовлянського району Тернопільської області дає підставу стверджувати, що піднесення Санктуаріуму розпочалося із будівництва оборонної парафіяльної церкви Пресвятої Трійці, у якій знаходилась чудотворна ікона Божої Матері Зарваницької та чудотворний образ Розп'ятого Ісуса Христа.

Визначено роль святині в історії та культурі України. Встановлено, що після львівського псевдособору 1946 року та ліквідації УГКЦ, святиня зазнала значних руйнувань. Боротьба комуністичного режиму з підпільною УГКЦ тривала до 1989.

Досліджено, що з 1989 року після повернення до Зарваниці УГКЦ розпочалась робота по відновленню парафіяльного храму та розбудова одного з найвеличніших Марійських центрів, що відіграє надзвичайно важливу роль в історії та культурі України.

Проведені натурні обстеження храму, зроблені обмірні креслення та введено у науковий обіг дані про пам'ятку архітектури XVIII століття. Матеріали дослідження будуть передані у відділ культури, охорони культурної спадщини управління культури Тернопільської обласної державної адміністрації для паспортизації пам'ятки архітектури і занесення її до Державного реєстру національного культурного надбання.

Література

1. Андріїшин В. Зарваниця: острів Божої любові / В. Андріїшин // Місто. – 2012. – 11 лип. – С. 19.
2. Андрушків, Б. М. Зарваниця – Святиня Землі Української / Б. М. Андрушків. – Тернопіль : Підруч. і посіб., 2000. – 192 с.

3. Вісімдесят три святині Тернопілля: путівник / І. Пустиннікова. –Київ : Грані-Т, 2010. – 71 с.
4. Герета І. Зарваниця – духовне джерело України / І. Герета // Свобода. – 1997. – 12 черв. – С. 3.
5. Дацюк Н.М. Творчий доробок архітектора Михайла Нетриб'яка у будівництві церкоа Тернопільщини у період з 1995 -2016 роки / Дніпро: Наукове мислення. - 2017. С. 99 -102.
6. Дячок О.М.,Дячок В.Ю. Сакральні святині Тернопільщини / Наукові записки ТНПУ ім.В.Гнатюка. Серія: Мистецтвознавство. – 2013. №1. с.215 – 219.
7. Дячок В.Ю. Творчий внесок Михайла Нетриб'яка в архітектурний простір Тернопільщини. Наукові записки ТНПУ ім.В.Гнатюка. Серія: Мистецтвознавство. – 2012. №1. с. 177 – 180.
8. Зарваниця – центр духовного тяжіння [Текст] // Як народжуються святині / Б. Андрушків, Б. Новосядлий, Н. Кирич, О. Погайдак. – Тернопіль: Терно-граф, 2007. – С. 43–51.
9. Квич П.-Д. Паломницька Святиня Матері Божої в Зарваниці (Україна). Богословський погляд. – 2009. – 384 с.
10. Квич Л. М. Ікона Зарваницької Богородиці: мистецький аспект / Наукові записки. Серія: Мистецтвознавство. – 2013. – №1 с.176 – 181.
11. Новосядлий Б. Зарваницьке джерело духовної любові / Б. Новосядлий // Свобода. – 2009. – 22 лип. – С. 3.
12. Погорецький, В. До стіп Зарваницької Матері Божої / В. Погорецький. – Тернопіль : ТАЙП, 2003. – 47 с.

Аннотация

В статье исследуется история развития архитектуры древней церкви XVIII века в селе Зарваница Тербовлянского района, Тернопольской области, определена роль храма в истории и культуре Украины.

Проанализированы исторические предпосылки строительства и социально - политические факторы, которые повлияли на архитектуру храма. Проведен анализ планирования, натурные исследования церкви для дальнейшего изучения, инвентаризации, паспортизации памятника градостроительства и архитектуры и ввод их в государственный реестр национального культурного наследия Украины. Введено в научный оборот сведения о здании.

Ключевые слова:

Марийский комплекс, Зарваница, объемно - пространственная композиция, архитектурные, социальные и политические процессы, барокко, Украинская греко-католическая церковь.

Abstract

The article examines the history of the architecture of an ancient Church built in XVIII century in the village Zarvanytsia Terebovlya district, Ternopil region, and defines the role of the sanctuary in the history and the culture of Ukraine.

The historical preconditions of building and socio-political factors that influenced the architecture of the temple were analyzed. The planning structure of complex were analyzed, on-site examination and measurements of the Church were made for further study, inventory of the monument of town planning and architecture and entering them into the State Register of national cultural heritage of Ukraine. The information about the building was introduced in the scientific circulation.

Keywords: Mariyskiy complex, Zarvanytsia, space-spatial composition, monument of architecture, socio-political processes, Baroque, The Ukrainian Greek Catholic Church.